

DAWID KOPA*

JESZCZE O LISTACH ŚWIĘTEGO WOJCIECHA

STILL ON SAINT ADALBERT'S LETTERS

Abstract. The article describes the letter as a literary genre. The structure of a medieval letter is mentioned. The article contributes to the discussion about the current state of knowledge of the letters by Saint Adalbert. It analyses data about famous Saint Adalbert letters which are included in his medieval hagiographies. It verifies Aleksandra Starowicz's research perspective adopted in her article entitled *The Traces of Epistolography in Medieval Hagiographies of Saint Adalbert*.

Key words: literary studies, epistolography, Middle Ages, Saint Adalbert, *ars dictandi*.

Św. Wojciech należy do najbardziej znanych postaci polskiego średniowiecza. Był biskupem praskim i misjonarzem. Po śmierci w 997 r.¹ jego osoba posłużyła jako fundament budowy organizacji kościelnej w Polsce. Nic zatem dziwnego, że rozmaite aspekty jego życia i śmierci budziły zainteresowanie wielu badaczy reprezentujących różne dziedziny wiedzy. Dotychczasowy bogaty dorobek nauki² nie

---

* Dawid Kopa – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, specjalność historia średniowiecza; zainteresowania badawcze: średniowieczna historia księstwa świdnicko-jaworskiego, historia społeczna, gospodarcza i polityczna Dolnego Śląska oraz literatura staropolska i historia idei; e-mail: kdavid@o2.pl.

¹ K. POTKAŃSKI. *Święty Wojciech*. W: *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej*. Oprac. G. Labuda. Warszawa 1997 s. 30.

² Jako punkt wyjścia do dalszych poszukiwań dla szerzej zainteresowanych zob. *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej; Święty Wojciech i jego czasy. Materiały III Sympozjum*

zniechęcił uczonych do powracania do tematu. Jednym z przejawów tego zjawiska jest głos A. Starowicz w sprawie listów Sławnikowica³.

Czy św. Wojciech pisał listy? Z pewnością. Czy do dnia dzisiejszego zachowały się listy słynnego Sławnikowica? Niestety, nie zachowały się. A. Starowicz dokonała ostatnio analizy śladów po listach, dostrzeżonych przez nią w średniowiecznych żywotach św. Wojciecha⁴.

List jako gatunek w swoim wielowiekowym rozwoju kształtował się powoli. W X w. posiadał już jednak swoje zasadnicze, znane nam do dzisiaj cechy⁵. W niniejszym artykule podejmę próbę odpowiedzi na pytanie: Czy zachowane ślady w średniowiecznych żywotach św. Wojciecha rzeczywiście są pozostałościami listów, czy może jedynie informacjami o ich niegdysiejszym istnieniu? Aby udzielić odpowiedzi, będę musiał sformułować warunki *sine qua non*, które pozwalają mi określić tekst jako list. Czy zatem znane są dzisiaj ślady po listach Sławnikowica? Postaram się odpowiedzieć na to pytanie.

1. LIST JAKO GATUNEK

Jakie są wyznaczniki gatunkowe listu? Listy, obok pamiętników, dzienników, wspomnień, życiorysów i autobiografii, należą do ego-dokumentów. Te rodzaje wypowiedzi literackiej łączą biograficzny charakter⁶. Kompozycja formalna listu do dnia dzisiejszego pozostaje mało labilna⁷. Z pewnością stwierdzenie, że jest to tekst wysyłany przez nadawcę adresatowi w celu nawiązania kontaktu w formie pisemnej, nie pozwala na wyodrębnienie danego tekstu jako listu. W związku z tym taka definicja listu jest niewystarczająca i poznawczo bezpłodna. K. Cysewski oprócz adresata wyróżnia jeszcze odbiorcę listu. Jest to osoba, która zapoznaje się z listem, pomimo że nie zostaje wymieniona jako jego adresat⁸. Przykładem takiego odbiorcy listu napisanego w dawnych wiekach może być współczesny

---

Historyczno-Archeologicznego Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie Saint-Maurice, 12-13 kwietnia 1997 roku. Red. A. Źaki. Kraków 2000; G. LABUDA. *Święty Wojciech biskup-męczennik patron Polski, Czech i Węgier.* Wrocław 2000; A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA. *Święty Wojciech życie i kult. Bibliografia do roku 1999.* Lublin 2002.

³ A. STAROWICZ. *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach świętego Wojciecha.* W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej. T. 7: Literatura, historia, język.* Red. P. Borek, M. Olma. Kraków 2017 s. 11-28.

⁴ *Tamże.*

⁵ L. MARZEC. *List.* „Forum Poetyki” 2015 s. 93.

⁶ K. KLEPACKA. *Formuły inicjalne i finalne w „Listach na wyczerpanym papierze” Agnieszki Osieckiej i Jeremiego Przybory.* W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej. T. 7 s. 338.*

⁷ S. SKWARCZYŃSKA. *Teoria listu.* Białystok 2006 s. 236.

⁸ K. CYSEWSKI. *Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad epistologafią.* „Pamiętnik Literacki” 1997 z. 1 s. 106.

literaturoznawca. Do zasadniczych cech listu znajdującego się w zakresie zainteresowania nauki o literaturze należy to, że jako forma podawcza

[...] na pierwszy plan wysuwa informację, refleksję, apel, wynurzenie liryczne, w mniejszym stopniu korzysta z opowiadania i opisu. Temat przekazywany w formie listu z reguły ujęty jest z punktu widzenia przeżyć piszącego, a nie obiektywnej relacji, stąd przydatność tej formy podawczej w liryce⁹.

Do cech charakterystycznych listów należy także to, że ich zespół połączony osobą jednego nadawcy pozwala odbiorcy na dostrzeżenie tych cech i sensów, które nie mieściły się w założeniu autorskim w trakcie pisania każdego z listów¹⁰. J. Ziomek przypomniał:

Epistolografia, czy to jako sztuka, czy to jako zwykły sposób porozumiewania się pisemnego na odległość, w każdej kulturze i w każdym języku jest wyposażona w reguły odnoszące się do topiki exordialnej i do topiki finalnej. Wiemy, jak należy zaczynać, a jak kończyć listy, i stylistykę tych miejsc odnosimy nie do stanów ducha i umysłu piszącego, lecz do konwencji. Nie zawsze nazwanie kogoś «szanownym» i obdarzonym «poważaniem» jest w zgodzie z wewnętrznym przekonaniem piszącego, ale nie jest jednak aktem nagannej obłudy, lecz tylko poszanowaniem zwyczajów. Zresztą nawet listowna tytułatura zna warianty, za pomocą których można jednak wyrazić zamierzone odcienie – rzecz jednak w tym, że i odcienie te są relatywizowane do topicznej normy¹¹.

List średniowieczny pozostawał pod wpływem tradycji greckiej. Kultywowano go jako rodzaj mowy. Stąd istniejące w średniowiecznych *ars dictaminis* reguły retoryki były wspólne dla listu i przemowy¹². W przekazaniu tradycji listu antycznego i pielęgnowaniu spuścizny epistolograficznej Cycerona istotną rolę odegrali: w IX w. Lupus z Ferrières, w X w. natomiast Liutprand, biskup Cremony, oraz benedyktyn Fromund z Tegernsee¹³. Wymieniam tu tylko autorów bliższych czasom, w których żył św. Wojciech. Można jedynie napomknąć o św. Hieronimie czy Kasjodorze, którzy przyczynili się do przeniesienia dorobku retoryki w głąb średniowiecza, wpływając w ten sposób na postać listu kultuwaną w X w.¹⁴

⁹ E. MIODŃSKA-BROOKES, A. KULAWIK, M. TATARA. *Zarys poetyki*. Warszawa 1974 s. 90.

¹⁰ K. CYSEWSKI. *Teoretyczne i metodologiczne problemy badań* s. 107.

¹¹ J. ZIOMEK. *Retoryka opisowa*. Wrocław 1990 s. 298-299.

¹² J. DĄBKOWSKA-KUJKO. *Humanistyczna teoria epistolografii a retoryka*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 3: *Stulecia XV-XIX. Perspektywa historycznoliteracka*. Red. P. Borek, M. Olma. Kraków 2013 s. 45-46.

¹³ M. PLEZIA. *Wstęp*. W: *Marek Tulliusz Cyceero. Wybór listów*. Przeł. G. Pańko. Oprac. M. Plezia. Wrocław 1962 s. LXV.

¹⁴ B. NADOLSKI. *Wstęp*. W: *Wybór mów staropolskich*. Oprac. B. Nadolski. Wrocław 1961 s. V.

2. WYSTĘPOWANIE CECH LISTU W ŚREDNIOWIECZNYCH ŻYWOTACH ŚW. WOJCIECHA

List, który dominował w łacińskiej Europie czasów św. Wojciecha, czerpał, jak już wspomniałem, z rzymskiej i greckiej tradycji epistolograficznej. Dla maksymalnego przybliżenia reguł, które były punktem odniesienia dla powstających listów Sławnikowica, uznałem za najważniejsze posłużenie się wytycznymi Alberyka – mnicha z klasztoru na górze Monte Cassino. Niewątpliwie było to środowisko znane św. Wojciechowi. Tamtejsza *ars dictandi* z pewnością nie powstała w drodze aktu performatywnego, lecz kształtowała się przez pokolenia. Alberyk podzielił list na następujące części: *salutatio* (pozdrowienie), *captatio benevolentiae* (pozyskanie życzliwości), *narratio* (przedstawienie sprawy), *petitio* (prośba), *conclusio* (zakończenie)¹⁵. Tych właśnie części będę poszukiwać jako drogowskazów prowadzących mnie do ustalenia, czy znamy ślady listów św. Wojciecha.

Chociaż w tytule artykułu A. Starowicz zapowiada przedstawienie śladów epistolografii św. Wojciecha, to już w jego treści pisze:

W tabeli przedstawiona została obecność miejsc zawierających list w poszczególnych tekstach¹⁶.

W przypisie do tego zdania precyzuje rzecz tak, że już nie można mieć wątpliwości:

W artykule odnoszę się do listów mających związek z losami świętego Wojciecha¹⁷.

Wydaje się więc, że chociaż zaprezentowanym w tytule zamierzeniem autorki było poszukiwanie śladów, to jednak w swojej praktyce badawczej dążyła nie tylko do znalezienia śladów po listach, ale i samych listów. Posłużenie się zbyt optymistycznym założeniem nie mogło doprowadzić do oczekiwanych wniosków. A. Starowicz wskazuje na pierwszy z (jak to nazywa) „momentów epistolograficznych”. Jest nim list polecający św. Nila dla św. Wojciecha, jaki ten otrzymał po przybyciu z klasztoru na Monte Cassino w celu wręczenia go opatowi Leonowi. O liście tym dowiadujemy się z *Vita Prior* Jana Kanapariusza. Badaczka powołuje się na wzmiankę:

---

¹⁵ *Antologia listu antycznego*. Oprac. J. Schnayder. Wrocław 1959 s. LXXVIII; J. DĄBKOWSKA-KUJKO. *Humanistyczna teoria epistolografii* s. 47 podkreśliła uniwersalność retorycznych uwarunkowań listu, ich śladem poszedł także Alberyk z Monte Cassino.

¹⁶ A. STAROWICZ. *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach* s. 16.

¹⁷ *Tamże*.

[...] zanieś mu ode mnie list tej treści: albo niech cię u siebie – czego bardzo pragnę – zatrzyma, albo jeśli mu się to wydaje trudne, w moim imieniu niech poleci opatowi klasztoru świętego Saby¹⁸.

Dla pewności porównam ten sam fragment w języku, w którym *Vita Prior* powstał. Z tym, że rozpocznę cytowanie od początku zdania:

Quo cum angelo bono te ducente perveneris, domnum abbatem Leonem nobis amicissimum ex nostra omniumque persona salutes atque epistolam nostram feras in haec verba: aut te apud se, quod plus volo, retineat, aut si ei difficile apparet, ad abbatem sancti Sabae mea vice commendet¹⁹.

Można zauważyć, że we wspomnianym fragmencie jest dostrzegalny jedynie element *petitio*. Brak pozostałych elementów listu (w tym wypadku najbardziej dojmującym brakiem wydaje się być niewystępowanie *narratio*) skutecznie uniemożliwia mi dostrzeżenie w zacytowanym fragmencie nawet śladów po liście, istnieje jedynie o nim wzmianka w *Vita Prior*. Z punktu widzenia logicznego rozdzielał ślad po liście (składający się z jego niektórych części) od wzmianki o liście, odnoszącej się jedynie do jego ontologii. A. Starowicz przytacza w dalszej części tekstu zawarty w *Vita Prior* moment otrzymania przez opata Leona listu od Wojciecha. Nie uzyskujemy tu jednak informacji o żadnych nowych elementach hipotetycznego listu²⁰.

A. Starowicz zwraca także uwagę na list abp. Willigisa do papieża. Co o nim wiemy? Przywołuje ona z *Vita Prior* taką wzmiankę:

Atoli biskup moguncki widząc, że trzoda świętego biskupa chodzi bez pastora wyprawił posłów z listem i przez nich zwrócił się do papieża z zapytaniem o powrót świętego męża²¹.

Fragment powyższy odnaleziony w żywocie brzmi tak:

Archiepiscopus vero Mogontinus beati praesulis gregem sine pastore ire conspiciens, misit legatos cum litteris, per quos domnum apostolicum de sancti viri interpellat²².

¹⁸ *Tamże* s. 17. W dalszej części tekstu cytuję tłumaczenia polskie zamieszczone przez A. Starowicz, a czerpane przez nią z następujących pozycji: *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*. Wstęp i oprac. J. Karwasińska. Tłum. K. Abgarowicz. Warszawa 1966; *Średniowieczne żywoty i cuda patronów Polski*. Wstęp i oprac. M. Plezia. Tłum. J. Pleziowa Warszawa 1987.

¹⁹ *Incipit vita et passio sancti Adalberti martiris*. W: *Pomniki dziejowe Polski*. Seria nowa. T. 1. Wyd. A. Bielowski. Warszawa 1960 s. 171. W dalszej części konsekwentnie rezygnuję z zaznaczania korzystania z przedruków *Monumenta Poloniae Historica*, jakich dokonywano w ramach przygotowań do obchodów rocznicy 1000-lecia państwa polskiego w XX w.

²⁰ A. STAROWICZ. *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach* s. 17.

²¹ *Tamże* s. 19.

²² *Incipit vita et passio sancti Adalberti martiris* s. 173-174.

Powyższy wyimek nic nie mówi o formie ani o treści listu. Wspomina jedynie o osobach, które arcybiskup moguncki Willigis wysłał z listem. W drugim żywocie św. Wojciecha, autorstwa Brunona z Kwerfurtu, A. Starowicz odnalazła taką oto wzmiankę o tym samym liście:

Potem lud tego kraju przywołuje swego biskupa. Wybrano w tym celu mądrego Radłę, piastuna świętego męża, i wymownego mnicha Krystiana, jako że był bratem księcia tego kraju. Ci dwaj przybywają do Rzymu z listem metropolity, odwołują się do papieża w sprawie powrotu pasterza, dla skruszonego ludu starają się odzyskać jego ojca. Imieniem ludu przyrzekają, że naprawią popełnione błędy, zadośćuczynią za występki, zaniechają złego, usilnie przykładać się będą do dobrego²³.

Ten fragment po łacinie brzmi następująco:

Post populus terre episcopum suum reuocant²⁴, sancti uiri papatem, sapientem Radlam, et qui frater carnis suo duci erat, Christianum monachum eloquentem uirum in hoc opus eligunt. Hii duo cum litteris metropolitani Romam ueniunt, de reditu pastoris papam apellant, populo penitenti patrem suum querunt. Promittunt ex ore populi errata corrigere, que fecerunt souere, desinere a malis, studium dare bonis²⁵.

Jak wspomina A. Starowicz:

List od Willigisa wydaje się zaledwie dodatkiem, można jednak przypuszczać, iż zawierał argumenty przytaczane przez posłów, czyli deklarację poprawy złożoną w imieniu wszystkich wiernych podlegających biskupowi. Domniemywać można, iż list ten zawierał również argumenty z zakresu prawa kościelnego, gdyż to właśnie one zadecydowały o decyzji papieża podczas synodu, na mocy której Wojciech miał wrócić na opuszczone stanowisko²⁶.

O wszystkim można domniemywać, nie zawsze jednak są ku temu wystarczające podstawy. Jeżeli list wydaje się autorce dodatkiem, a właściwą treść swego posłannictwa wysłannicy arcybiskupa mogunckiego mieli przekazać ustnie, to nie musiał zawierać żadnych argumentów, lecz miał stanowić jedynie dowód wiarygodności wysłanych przedstawicieli. Oczywiście, list mógł, ale nie musiał, zawierać argumenty z zakresu prawa kościelnego. Założenie A. Starowicz, że argumenty z zakresu prawa kościelnego zdecydowały o rozstrzygnięciu papieża jest możliwe do przyjęcia jako hipoteza, lecz nie podstawa dalszego wnioskowania. Należałoby najpierw dokonać falsyfikacji tej podstawy, o ile jest to możliwe. W pozostałych

²³ A. STAROWICZ. *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach* s. 19.

²⁴ *reuocant* = *revocant*, podobnie *uiri* = *viri* itd., aż do końca cytowanego fragmentu nie używa się litery «v».

²⁵ *Passio sancti Adalberti episcopi*. W: *Pomniki dziejowe Polski*. Seria II. T. 4 cz. 2. Wyd. J. Karwasieńska. Warszawa 1969 s. 54-55.

²⁶ A. STAROWICZ. *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach* s. 19.

średniowiecznych żywotach św. Wojciecha nie spotykamy użytecznych informacji przybliżających nam treść owego listu arcybiskupa mogunckiego Willigisa.

A. Starowicz w poszukiwaniu śladów listów w średniowiecznych żywotach św. Wojciecha sięgnęła do kolejnych dwóch wzmianek. Pierwsza pochodzi z *Vita Altera*.

[...] wyprawił swych posłów [...]. Gdy ci wrócili, przynieśli odpowiedź pełną obelg: «Pięknie – mówili – wyglądałoby twoje przyjsie jako biskupa niejeden raz odtrąconego. Dziwna rzecz! Ty, którego zawsze wbrew twej woli trzeba było odwoływać i zatrzymywać, dobrowolnie przychodzisz do ludu. Wiemy, co zamysłasz, człowieku! Za nic nie chcemy ciebie i nie ma dla ciebie miejsca wśród twojego ludu, gdyż chcesz krwawo pomścić zabitych braci». Otrzymując odmowne pismo wraz z obelgami zuchwalców niemniej się ucieszył²⁷.

W tekście łacińskim zamiast znajdującej się w ostatnim wersie powyższego fragmentu frazy «odmowne pismo» znajdziemy *libellum repudii*. Dla jasności dalszego wywodu przytaczam go wraz z krótkim fragmentem pominiętym w zacytowanym polskim tłumaczeniu:

Ergo quem suo labori audiatorem Deus preparavit²⁸, duces Polonorum, Dei seruatorum matrem Boleslaum rerum dubius petit; cuius auxilio nuncios suos miserat ad insolentem uxorem, si uel stuprata amatoribus multis priorem maritum accipere uellet. Interim in hac regione cum duce nunciorum aduentum expectat.

Qui cum rediret, qualem episcopus amavit plenam contumeliis legacionem referunt: Bene uenias, inquit indignantes, episcopo, ad non semel refutatam mulierem. Mira res! ad uxorem sponte uenis, quem semper inuitum uocare et necesse erat tenere. Scimus que cogitas, o homo! Omnino nolumus, nec est tibi locus in populo tuo, qui uis uindicare occisos fratres uulnere magno.

Accipiens ille libellum repudii et superbiorum contumeliis non minus letus efficitur quam homines, cum sicubi non sperant leta uerba et honorum oblationes accipiunt²⁹.

Ów *libellum repudii* to list rozwodowy. Trzeba zatem przyznać, że mamy do czynienia ze wzmianką o liście. Podobnie w *De sancto Adalberto episcopo*, zwanym od swojego incipitu *tempore illo*³⁰, istnieje wzmianka o liście rozwodowym zamiast tej o odmownym piśmie:

Ale lud [...] odesłał wysłańców z odpowiedzią pełną wzgardy i zniewagi. «Wiemy – powiadali – o czym myślisz, zamierzasz, oczywiście, wpuszczony do miasta pomścić zabitych braci, ale nie dokonasz tego. Dlatego właśnie nie chcemy ciebie

²⁷ Tamże s. 22.

²⁸ *Preparavit* = *preparavit*, dalej w tekście «u» konsekwentnie zastępuje «v».

²⁹ *Passio sancti Adalberti episcopi* s. 60-61.

³⁰ *De sancto Adalberto episcopo*. W: *Pomniki dziejowe Polski*. T. 4. Lwów 1884 s. 206-221.

za pasterza, bo obawiamy się twego przybycia jak drapieżnego i krwiożerczego wilka». [...] A mąż święty otrzymawszy to pismo rozwodowe ucieszył się³¹.

Spójrzmy teraz, jak pismo rozwodowe funkcjonuje w tekście łacińskim:

Sed populus, quoniam nuper sancti uiri³² fratres quatuor execranda cum prodicione occiderat, existimans uirum sanctum ad hoc uoluisse redire, ut occisorum mortem aliqua uindicare posset ratione, nuncios remittit cum plena repudio et contumeliis legatione: Scimus namque, inquiunt, quid cogitas, sed non implebis, occisos uidelicet fratres receptus in ciuitate uindicare intendis. Quapropter te pastorem habere nolumus, cuius aduentum ut lupi rapacis ac laniatoris formidamus. O plebs crudelis, plebs infidelis, que iuxta exercabilis consciencie sue odibile uotum piissimi ac deuotissimi uiri secundum desiderium nequicie sue non dubitat equiparatum. At uir sanctus accepto repudii libello non minus letus efficitur, quam cui ex dolore precognito gaudium ingens nunciatur³³.

Widać znów *repudii libello*, a zatem list rozwodowy. A. Starowicz, opierając się na tekście polskim, napisała:

Zwrot «pismo rozwodowe» przypominać miał zapewne o analogii pomiędzy relacją biskup – diecezja a małżeństwem, nie wyklucza to jednak, że Wojciech otrzymał odpowiedź od prażan właśnie w formie listu³⁴.

W tekście łacińskim występuje wyłącznie *repudii libello*, a zatem przypuszczenie odnośnie do zwrotu «pismo rozwodowe» jest całkowicie nieuprawnione, gdyż ten nie występuje w tekście. W kolejnych zabytkach hagiografii pojawia się zwrot «list rozwodowy». Niewątpliwie w ten sposób dowiaduje się o jego treści. Co jednak można powiedzieć na temat jego formy? Na ile stwierdzenia o znacznym ładunku emocjonalnym zawarte w żywotach odpowiadają swym tonem treści listu? Trzeba tutaj stwierdzić, że nie wiemy i nie będziemy wiedzieć. W tej sytuacji wymienianie przez A. Starowicz zadań epistolarnych, które realizuje list do Pragi, wydaje się przedwczesne, gdyż nie jest oparte na wystarczającej znajomości formy epistoły.

Wzmianka o istnieniu dwóch listów św. Wojciecha powstałych w związku z jego możliwym pobylem na Węgrzech znajduje się w *Vita altera*.

Do niej [żony księcia węgierskiego] wtedy przez posłów [...] wysłał list tej treści: «Jeśli konieczność i pożytek tego wymaga, zatrzymaj mego piastuna, w przeciwnym razie przyślij go, na Boga, do mnie». Do niego zaś posłał tajne pismo innej treści, z inną myślą: «Jeśli możesz tak uczynić za pozwoleniem, to dobrze; jeśli nie, choćbyś miał uciec, staraj się przyjść do swego Wojciecha,

³¹ A. STAROWICZ. *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach* s. 22.

³² *uiri* = *viri*, dalej w tekście «u» występuje konsekwentnie zamiast «v».

³³ *De sancto Adalberto episcopo* s. 214.

³⁴ A. STAROWICZ. *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach* s. 22.

który serdecznie za tobą tęskni». Ów jednak nie mógł przyjść lub po ludzku nie chciał³⁵.

Tenże fragment bez opuszczeń w wersji łacińskiej brzmi tak:

Ad quam tunc per uenientes³⁶ illuc nuntios in hec uerba epistolam misit: Patrem meum, si necessitas et usus postulat, tene; si non, propter Deum ad me mitte eum. Ipsi uero clam cartam alia mente, alia sententia misit. Si potes, inquit, cum bona licentia, bene; si non, uel fuga fugiens tempta uenire ad eum, qui te desiderio concupiscit, Adalbertum tuum. Ipse autem uenire non potuit et, ut homo, noluit³⁷.

A. Starowicz, odnosząc się do powyższych wzmianek o dwóch listach, słusznie zauważa:

Pamiętając, rzecz jasna, że zapisane przez Brunona słowa są co najwyżej parafrazami rzeczywistych listów. Jednak można sądzić, że ich wymowa i zabarwienie emocjonalne są zbieżne z intencjami autora³⁸.

Wymowa i zabarwienie emocjonalne słów hagiografa nie jest wystarczającym dowodem na istnienie śladów listu – w postaci jego części. Przemawia za takim wnioskiem to, że aby w przekonujący sposób udowodnić dochowanie się śladów listu, należałoby uargumentować nie tylko istnienie *narratio*, ale także jego formę i miejsce wśród innych części listu zgodnych z *ars dictandi*.

ZAKOŃCZENIE

W świetle wyżej sformułowanych cech gatunkowych listu przedstawione wzmianki o epistołach w średniowiecznych żywotach św. Wojciecha nie są wystarczające, aby uznać, że dowodzą zachowania się śladów jego listów do obecnych czasów. Dodatkowo powyższy sąd uprawdopodobniają dwa następujące (pomocnicze) argumenty z autorytetu. *Primo*, J. Schnayder wskazuje, że pierwsze znane listy, które krążyły po Polsce, pochodzą z XI w.³⁹ Św. Wojciech zmarł w X w. *Secundo*, podzielają to zdanie inni badacze. B. Kürbis podsumowuje:

Zauważamy ze zdziwieniem, że brak jeszcze w Polsce dzielnicowej listów, to jest tego gatunku pisarskiego, który w spuściźnie europejskiego średniowiecza znakomicie dopełnia skąpej podstawy źródłowej dla badań nad korelacją pisarz – czytelnik. Bez nich trudno i u nas sobie wyobrazić przebieg rokowań dyplomatycznych, podróży naukowych, intensywności stosunków z zagranicznymi

³⁵ Tamże s. 24.

³⁶ *uenientes* = *uenientes*, dalej w tekście «u» występuje konsekwentnie zamiast «v».

³⁷ *Passio sancti Adalberti episcopi* s. 61.

³⁸ A. STAROWICZ. *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach* s. 27.

³⁹ *Antologia listu antycznego* s. LXXXIX.

kołami kościelnymi, sprowadzania zakonników, budowy kościołów i pałaców itd. Listy, które znamy, a jest ich niewiele, można określić jako międzynarodową korespondencję polityczną. O listach treści politycznej, także w stosunkach wewnętrznych, czytamy w kronikach, zwłaszcza u Wincentego Kadłubka, który sam taką korespondencję odtwarzał⁴⁰.

J. Starnawski stwierdza nawet:

W wydawnictwie *Monumenta aevi historica res gestas Poloniae illustrantia* (t. 1-19, 1874-1927) trzy tomy złożyły się na *Codex epistolaris saeculi XV* – zbiór wszystkich listów piętnastowiecznych (wcześniejszych nie ma), które dało się odszukać⁴¹.

Św. Wojciech zmarł w 997 r.⁴² Nie dożył zatem czasów, z których zachowały się listy. Chociaż z wieloma stwierdzeniami A. Starowicz się nie zgadzam, to jednak przyjmuję z zadowoleniem wniesienie przez nią nowych argumentów do toczącej się wciąż dyskusji.

BIBLIOGRAFIA

- CYSEWSKI K., *Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad epistologafią*. „Pamiętnik Literacki” 1997 z. 1 s. 95-110.
- DĄBKOWSKA-KUJKO J., *Humanistyczna teoria epistolografii a retoryka*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 3: *Stulecia XV-XIX. Perspektywa historycznoliteracka*. Red. P. BOREK, M. OLMA. Kraków 2013 s. 45-55.
- De sancto Adalberto episcopo*. W: *Pomniki dziejowe Polski*. T. 4. Lwów 1884 s. 206-221.
- FIJAŁEK J., *U grobu świętego Wojciecha. Pierwsze posłannictwo Polski i jej wywłaszczenie*. W: *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej*. Oprac. G. Labuda. Warszawa 1997 s. 37-58.
- Incipit vita et passio sancti Adalberti martiris*. W: *Pomniki dziejowe Polski*. Seria nowa. T. 1. Wyd. A. Bielowski. Warszawa 1960 s. 162-183.
- KLEPACKA K., *Formuły inicjalne i finalne w „Listach na wyczerpanym papierze” Agnieszki Osieckiej i Jeremiego Przybory*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 7: *Literatura, historia, język*. Red. P. Borek, M. Olma. Kraków 2017 s. 337-346.
- KÜRBIŚ B., *Pisarze i czytelnicy Polsce XII i XIII wieku* W: *Polska dzielnicowa i zjednoczona. Państwo – społeczeństwo – kultura*. Red. A. Gieysztor. Warszawa 1972 s. 159-201.
- LABUDA G., *Święty Wojciech biskup-męczennik patron Polski, Czech i Węgier*. Wrocław 2000.
- MARZEC L., *List*. „Forum Poetyki” 2015 s. 86-96.

⁴⁰ B. KÜRBIŚ. *Pisarze i czytelnicy Polsce XII i XIII wieku*. W: *Polska dzielnicowa i zjednoczona. Państwo – społeczeństwo – kultura*. Red. A. Gieysztor. Warszawa 1972 s. 200.

⁴¹ J. STARNAWSKI. *Z zagadnień edytorstwa listów*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 3 s. 12.

⁴² J. FIJAŁEK. *U grobu świętego Wojciecha. Pierwsze posłannictwo Polski i jej wywłaszczenie*. W: *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej* s. 39.

- MIODOŃSKA-BROOKES E., KULAWIK A., TATARA M., *Zarys poetyki*. Warszawa 1974.
- NADOLSKI B., *Wstęp* W: *Wybór mów staropolskich*. Oprac. B. Nadolski. Wrocław 1961 s. III-CXII.
- Passio sancti Adalberti episcopi*. W: *Pomniki dziejowe Polski*. Seria II. T. 4 cz. 2. Wyd. J. Karwasińska. Warszawa 1969 s. 45-69.
- Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*. Wstęp i oprac. J. Karwasińska. Tłum. K. Abgarowicz. Warszawa 1966.
- PLEZIA M., *Wstęp*. W: *Marek Tulliusz Cyncero. Wybór listów*. Przeł. G. Pańko. Oprac. M. Plezia. Wrocław 1962 s. III-LXXXIII.
- POTKAŃSKI K., *Święty Wojciech*. W: *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej*. Oprac. G. Labuda. Warszawa 1997 s. 23-36.
- SCHNAYDER J., *Wstęp*. W: *Antologia listu antycznego*. Oprac. J. Schnayder. Wrocław 1959 s. III-CXIV.
- SKWARCZYŃSKA S., *Teoria listu*. Białystok 2006.
- STARNAWSKI J., *Z zagadnień edytorstwa listów*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 3: *Stulecia XV-XIX. Perspektywa historycznoliteracka*. Red. P. Borek, M. Olma. Kraków 2013 s. 11-28.
- STAROWICZ A., *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach świętego Wojciecha*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 7: *Literatura, historia, język*. Red. P. Borek, M. Olma. Kraków 2017 s. 11-28.
- Średniowieczne żywoty i cuda patronów Polski*. Wstęp i oprac. M. Plezia. Tłum. J. Pleziowa. Warszawa 1987.
- Święty Wojciech i jego czasy. Materiały III Sympozjum Historyczno-Archeologicznego Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie Saint-Maurice, 12-13 kwietnia 1997 roku*. Red. A. Żaki. Kraków 2000.
- ZIOMEK J., *Retoryka opisowa*. Wrocław 1990.

Streszczenie. Artykuł charakteryzuje list jako gatunek literacki. Przypomina kompozycję listu średniowiecznego. Stanowi głos w dyskusji o naszym stanie wiedzy o listach św. Wojciecha. Analizuje informacje o listach św. Wojciecha zawarte w jego średniowiecznych żywotach. Weryfikuje stanowisko badawcze zajęte przez Aleksandrę Starowicz w jej artykule: *Ślady epistolografii w średniowiecznych żywotach Świętego Wojciecha*.

Słowa kluczowe: literaturoznawstwo, epistolografia, średniowiecze, św. Wojciech, *ars dictandi*.